

بررسی وضعیت دسترسی به خدمات رفاه عمومی در نظام کاربری اراضی شهری (مطالعه موردی محلات اسکان غیررسمی شهر اردبیل)

ژایلا فرزانه سادات زارنجی^۱، محمد حسن یزدانی^{۲*}

۱- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل- ایران

۲- استاد گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل- ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: yazdani@uma.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۱۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۱۴

چکیده

یکی از اهداف برنامه ریزی شهری، تأمین مناسب انواع خدمات عمومی است لذا کمیت و کیفیت دسترسی به این خدمات از مهم ترین شاخص های سنجش برخورداری یا عدم برخورداری مناطق از امکانات کاربری اراضی شهری حایز اهمیت است که در صورت توزیع متعادل می تواند موجب عدالت فضایی شود. بر این اساس این پژوهش با هدف بررسی و سنجش وضعیت سکونتگاه های غیررسمی شهر اردبیل به لحاظ خدمات رفاه عمومی در نظام کاربری اراضی و اولویت بندی آن ها جهت برنامه ریزی آتی آن انجام گرفته است. روش پژوهش با توجه به هدف کاربردی و از لحاظ ماهیت و روش توصیفی- تحلیلی است. داده های مورد نیاز این بررسی از طریق روش های میدانی و اسنادی گردآوری شده اند. جامعه آماری تحقیق منطبق بر محلات ۱۵ گانه سکونتگاه های غیررسمی شهر اردبیل می باشد که براساس آخرین اطلاعات جمعیتی دارای ۹۵۳۵۲ بوده است بر اساس فرمول کوکران ۳۸۲ نفر به عنوان نمونه انتخاب گردید. جهت افزایش دقت کار ۴۵۰ پرسش نامه (برای هر محله ۳۰ پرسش نامه) به شیوه نمونه گیری تصادفی طبقه بندی شده در بین ساکنین توزیع و تکمیل گردید. جهت تجزیه و تحلیل داده ها، نرم افزارهای Excel و Spss به کار گرفته شد. جهت تجزیه و تحلیل داده ها، نرم افزارهای ArcGIS استفاده گردید. بر اساس سنجش وضعیت خدمات رفاه عمومی محلات هدف با استفاده از روش آنتروپی وزن دهی شده و با بهره گیری از تکنیک ویکور رتبه بندی شد و در نهایت جهت نمایش بر روی نقشه، از نرم افزار شهر اردبیل، محله سلمان آباد با کسب بیشترین امتیاز در رتبه نخست و محله ایران آباد با کسب کمترین امتیاز به ترتیب در سطح اول و آخر قرار گرفته اند. یافته های پژوهش منعکس کننده آن است که بیشترین ضعف و نارسایی در بین شاخص های مورد مطالعه مربوط به کاربری های فضای سبز و همچنین ورزشی و تفریحی می باشد. لذا برنامه ریزی های توسعه محور متناسب با نقاط ضعف و قوت و اولویت هر محله ضروری می نماید.

کلمات کلیدی

" خدمات رفاه عمومی "، " کاربری اراضی "، " VIKOR "، " محلات غیررسمی شهر اردبیل "

۱- مقدمه

کاربری ها، ساماندهی کاربری اراضی شهری از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است لذا یکی از مهم ترین اهرم های موثر برای تکامل برنامه ریزی شهری و غنای برنامه ریزی توسعه پایدار شهری، توجه به برنامه ریزی کاربری اراضی شهری است (مشیری و ملکی نظام آباد، ۱۳۹۰:۷۴). امروزه توسعه کاربری زمین شهری به پدیده ای مشکل ساز در کشورهای در حال توسعه تبدیل شده است (کاشفی دوست و حاجی نژاد، ۱۳۹۴:۷۲). در واقع کاربری اراضی شهری و چگونگی توزیع فضایی- مکانی آن ها، یکی از مهم ترین کارکردها به منظور استفاده بهینه از فضای شهری است برنامه ریزی کاربری اراضی شهری بخشی از فرآیند شهری است و در حالی که به مناسبات مشترک خود با برنامه ریزی حمل و نقل و تسهیلات شهری اهمیت می دهد، اصولاً با موقعیت، وسعت و سرانه زمین مورد نیاز برای کاربری های مختلف شهری مانند مسکونی، صنعتی، تجاری، تفریحی، آموزشی فرهنگی، مذهبی و ... سروکار دارد (Chapin, Francis, 1972:3). اصطلاح کاربری زمین از دیدگاه توسعه پایدار شامل همه فعالیت های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است که انسان بر روی زمین انجام می دهد. در واقع، توسعه و عمران زمین وقتی می تواند پایدار باشد که بتواند به

امروزه مشکلات ناشی از توزیع نامناسب خدمات شهری از قبیل تراکم، آلودگی، جابه جایی جمعیت و غیره باعث شده است که توزیع خدمات شهری یکی از مسائل پیش روی اغلب کشورهای توسعه یافته باشد. از مهم ترین پیامدهای رشد شتابان شهرنشینی و توسعه کالبدی شهرهای کشور در دهه های اخیر از هم پاشیدگی نظام توزیع مراکز خدماتی شهر بوده که زمینه ساز نابرابری اجتماعی شهروندان در برخورداری از خدمات شده است (امان پور و همکاران، ۱۳۹۵:۱۰۰). شهرهای عصر حاضر با مسائل و مشکلات بسیاری رو به رو می باشند. یکی از مسائل و مشکلاتی که جوامع انسانی در طول تاریخ با آن دست به گریبان بوده اند موضوع نابرابری و عدم برخورداری اکثریت جامعه از سرانه های شهری است. بر این اساس بعد از انقلاب صنعتی و در چارچوب یک نظام شهری به طبقه بندی و تخصیص کاربری ها با در نظر گرفتن شاخص های رفاهی تاثیرگذار بر ارتقای کیفیت زندگی و استانداردها توجه جدید گردید. مساله ای که بعدها در ادبیات موضوعی با عنوان رفاه عمومی یا رفاه اجتماعی مطرح گردید (امینی نژاد و همکاران، ۱۳۹۷:۹۲). با توجه به توسعه روز افزون شهرها و عدم تعادل در پراکنش

است؛ لذا این تحقیق بر آن است، با بهره‌گیری از کاربری‌های تأثیرگذار بر خدمات رفاه عمومی به تحلیل و رتبه‌بندی محلات اسکان غیررسمی شهر اردبیل پرداخته تا سطح برخورداری محلات هدف در این زمینه مورد شناسایی قرار گرفته و راهکارهایی برای نیل به وضعیت مطلوب خدمات شهری در این شهر ارائه گردد. در این راستا جهت رسیدن به پاسخ این پرسش که وضعیت سکونتگاه‌های غیررسمی (محلات ۱۵ گانه) شهر اردبیل به لحاظ دسترسی به شاخص‌های خدمات رفاه عمومی چگونه است؟ از تکنیک VIKOR استفاده شده است.

۲- روش انجام تحقیق

پژوهش حاضر از نظر روش، توصیفی - تحلیلی و از نظر هدف کاربردی بوده، شیوه جمع‌آوری اطلاعات اسنادی و میدانی و از نوع تحقیقات کمی محسوب می‌شود. جامعه آماری تحقیق منطبق بر سکونتگاه‌های غیررسمی شهر اردبیل می‌باشد که با استناد به طرح‌های انجام شده در سال ۱۳۹۲، دارای ۹۵۳۵۲ نفر بوده است که بر اساس فرمول کوکران ۳۸۲ نفر به عنوان نمونه انتخاب گردید. جهت افزایش دقت کار ۴۵۰ پرسش‌نامه (برای هر محله ۳۰ پرسش‌نامه) به شیوه نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی شده در بین ساکنین توزیع و تکمیل گردید. نهایتاً جدول داده‌های خام، شاخص‌سازی شده تا قابلیت پردازش به‌وسیله تکنیک تصمیم‌گیری ویکور را داشته باشد. برای وزن دهی به شاخص‌ها در جریان تکنیک مذکور از روش آنترویی شانون بهره گرفته شد. لازم به ذکر است میزان روایی پرسشنامه با استفاده از نظر اساتید مورد تایید قرار گرفت و سپس میزان پایایی آن با روش آلفای کرونباخ ۰/۸۱۴ به دست آمد. ارزش‌گذاری متغیرها نیز با استفاده از طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت انجام شده است. در گام بعدی سطح‌بندی محلات با استفاده از تکنیک VIKOR انجام پذیرفته است و جهت نمایش بر روی نقشه، از نرم افزار ArcGIS استفاده گردید. جهت سنجش وضعیت موجود خدمات رفاه عمومی در نظام کاربری اراضی شهری در محلات هدف از ۷ شاخص تأثیرگذار (آموزشی، فضای سبز، فرهنگی، مذهبی، بهداشتی - درمانی، ورزشی - تفریحی، تجاری) بهره جسته شده است. لازم به ذکر است که انتخاب شاخص‌ها بر اساس تلفیق و پایش مجموعه‌ای از پژوهش‌های انجام شده در حوزه مرتبط با موضوع تحقیق می‌باشد که به شرح جدول (۱) می‌باشد.

جدول ۱- معیارهای مورد استفاده در پژوهش

معیارها	زیرمعیارها
آموزشی	میزان دسترسی به مهدکودک و پیش‌دستانی، میزان دسترسی به مدرسه ابتدایی، میزان دسترسی به مدرسه راهنمایی، میزان دسترسی به دبیرستان، میزان دسترسی به مجتمع‌های آموزشی خصوصی (زبانکده، مراکز آموزشی کامپیوتر، هنری و تجسمی و...)
فضای سبز	میزان دسترسی به پارک، سرانه مناسب فضای سبز، آرامش محیطی فضای سبز
فرهنگی	میزان دسترسی به کتابخانه، میزان دسترسی به کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، میزان دسترسی به فرهنگسرا، میزان دسترسی به باجه‌های روزنامه‌فروشی
مذهبی	میزان دسترسی به مراکز مذهبی، میزان دسترسی به مساجد، میزان دسترسی به حسینیه‌ها
بهداشتی - درمانی	میزان دسترسی به مراکز بهداشتی - درمانی، درمانگاه‌ها، کلینیک دندانپزشکی، خانه بهداشت
ورزشی - تفریحی	میزان دسترسی به باشگاه‌های ورزشی، میزان دسترسی به استخر، فضای بازی برای کودکان، وجود فضای کافی برای برگزاری مراسم و برنامه‌های

نیازهای مادی و نیازهای اجتماعی، فرهنگی و روانی مردم در زمان حال و آینده پاسخگو باشد (کاشفی دوست و حاجی نژاد، ۱۳۹۴: ۷۴). سازمان‌دهی فضا از ابعاد اساسی جوامع انسانی، بازتاب وقایع اجتماعی و تجلی ارتباطات اجتماعی است. عدالت فضایی نقطه تلاقی فضا و عدالت اجتماعی است در نتیجه هم عدالت و هم بی‌عدالتی در فضا نمایان می‌شود. از این رو، تجزیه و تحلیل برهم‌کنش بین فضا و اجتماع در فهم بی‌عدالتی‌های اجتماعی و چگونگی تنظیم سیاست‌های برنامه‌ریزی برای کاهش یا حل آن‌ها ضروری است (Dixon & ramutsindela, 2006: 129). دو محور برجسته در عدالت فضایی که بر آن‌ها تأکید می‌شود، چگونگی وضعیت زندگی هم محیط اجتماعی و هم محیط فیزیکی و دسترسی به زیرساخت‌های اجتماعی، فیزیکی و مجازی است (Martinez, 2009: 390). به عبارت دیگر، صرف نظر از جایی که تسهیلات مکان‌یابی می‌شوند، همیشه افرادی هستند که در مقایسه با دیگران به آن‌ها نزدیک‌ترند؛ بنابراین، برنامه‌ریزان باید در پی حل این مسئله باشند که در الگوی مکان‌یابی خدمات و تسهیلات ایجاد شده و چگونگی توزیع آن‌ها، چه میزان نابرابری به وجود آمده و چه گروه‌هایی بیشتر محروم شده‌اند (Mitchel & norman, 2012: 44). عدالت اجتماعی از جذاب‌ترین شعارهای مکاتب بشری در طول تاریخ بوده است و در دهه‌های گذشته یکی از مهم‌ترین موضوع‌هایی است که دانشمندان علوم اجتماعی به آن توجه دارند. این امر برآمده از رویکرد واقع‌بینانه‌ای تمامی رشته‌های علوم انسانی به فرآیند نابرابری در جهان است (حاتمی نژاد و همکاران، ۱۳۹۰: ۴۲). امروزه برخلاف گذشته، برنامه‌ریزی کاربری زمین، فقط اقدامی کالبدی برای تقسیم اراضی شهری و تسهیل عملکردهای آن نیست، بلکه هم به عنوان هدف و هم به عنوان وسیله، یکی از ارکان سامان بخشی به فعالیت‌های انسانی در عرصه فضای شهری محسوب می‌شود. برنامه‌ریزی کاربری زمین از طریق اثرگذاری بر تصمیم‌های عمومی و خصوصی و هدایت نحوه به‌کارگیری پهنه‌ی اراضی شهری، نقش اساسی در تعیین الگوی توسعه و عمران شهر و دستیابی به اهداف توسعه پایدار و اعتلای کیفیت محیط شهر و حومه دارد (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۸۶). از پیامدهای شهرنشینی شتابان، عدم تعادل و نابرابری کاربری‌ها در سطح شهرها و در بین مناطق و نواحی شهری است. این نابرابری، به عدم رضایت شهروندان از زندگی خود منجر شده و پیامدهای منفی اجتماعی و مشکلات پیچیده فضایی را موجب خواهد شد؛ بنابراین کاربری‌های خدمات شهری، به عنوان یکی از مبانی سنجش رفاه شهروندان است. گسترش شتابان کالبدی شهر اردبیل در سال‌های اخیر به دلیل تبدیل آن به مرکز استان از یک سو و افزایش جمعیت شهری از دیگر سو، مسائل عدیده‌ای را برای شهر به وجود آورده است. مهم‌ترین این مسائل پیشی گرفتن رشد جمعیت شهری از اجرای طرح‌های توسعه شهری و عدم تعادل فضایی - اجتماعی است. این امر موجب شده که کاربری اراضی شهری در این شهر به صورت نامتناسب و نامطلوب جلوه یابد و ساختار و سیمای شهر به نوعی نشان‌دهنده عدم تناسب و تجانس در کاربری‌های مهم شهری باشد؛ که این مهم باعث شده تا برخی محلات و نواحی شهر به لحاظ دسترسی به خدمات در وضعیت بهتری قرار گیرند و بعضی نواحی شهری که از لحاظ جمعیتی نیز در سطح بالایی قرار دارند، به لحاظ توزیع خدمات در وضع نامطلوبی قرار گیرند؛ که این موضوع در سطح سکونتگاه‌های غیررسمی شهر اردبیل به صورت بارزتری قابل مشهود

گام پنجم: محاسبه مقدار سودمندی (S) و مقدار تأسف (R) برای هر گزینه؛ که مقادیر S و R با توجه به روابط زیر محاسبه می‌شوند.

$$S_j = \sum_{i=1}^n w_i \cdot \frac{f_i^* - f_{ij}}{f_i^* - f_i^-}; \quad R_j = \max_i \left[w_i \cdot \frac{f_i^* - f_{ij}}{f_i^* - f_i^-} \right]$$

گام ششم: محاسبه شاخص ویکور (Q) و رتبه‌بندی گزینه‌ها است. مقدار Q بر اساس رابطه زیر تعیین می‌گردد:

$$Q = v \left[\frac{S_i - S^*}{S^* - S^-} \right] + (1 - v) \left[\frac{R_i - R^*}{R^* - R^-} \right]$$

که در رابطه بالا Qi نیز شاخص Vikor بوده و ارزش Vikor گزینه i ام را بیان می‌کند. $\frac{S_i - S^*}{S^* - S^-}$ بیان کننده نرخ فاصله از حل

ایده‌آل و $\frac{R_i - R^*}{R^* - R^-}$ بیان کننده نرخ فاصله از حل ضد ایده‌آل است (امیری، ۱۳۸۹:۱۶).

گام ششم: در این مرحله بر اساس شاخص ویکور (مقادیر Qi) محاسبه شده در گام قبل، گزینه‌ها از کوچک‌تر به بزرگ‌تر مرتب و رتبه‌بندی شده و سپس تصمیم‌گیری می‌شود. در مدل ویکور رتبه‌بندی به گونه‌ای است که کمترین ارزش، بالاترین اولویت را به خود اختصاص می‌دهد و بالعکس.

• محدوده مورد مطالعه

بر اساس تقسیمات کالبدی، شهر اردبیل دارای ۵ منطقه شهری می‌باشد. با مشاهدات میدانی و با مراجعه به طرح‌های انجام شده و هم‌چنین با نظر به ویژگی‌های اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی، فیزیکی- کالبدی زیست‌محیطی شهر اردبیل، ۱۵ محله در قالب کانون اسکان غیررسمی با مساحت ۸۱۲ هکتار که ۱۲٫۹۵ درصد از کل مساحت شهر را به خود اختصاص داده است. محلات فرودست شهر اردبیل را می‌توان به سه الگوی زیر تقسیم‌بندی نمود:

- محلات تازه احداث فرودست شهری: مهرآباد و ایران آباد (جین کندی): که در چند سال اخیر شکل گرفته اند؛ این محلات دارای ساختار اجتماعی نامنسجم داشته، از توان اقتصادی بسیار پایینی برخوردار بوده کالبد این محلات بسیار آسیب‌پذیر می‌باشد. اکثریت ساکنین این محلات را مهاجرین تشکیل داده‌اند و عمدتاً ساختمان‌ها در این محلات بدون مجوز ساخت و در اراضی با محدودیت توسعه احداث شده‌اند.

- روستاهای ادغام شده در شهر: محلات گلمغان، ملاباشی، ملایوسف، کلخوران و نیار که در سال‌های گذشته روستا بوده‌اند و پس از گسترش محدوده قانونی شهر اردبیل به داخل مرزهای شهری اردبیل وارد شده‌اند. لذا دارای ساختار اجتماعی منسجمی بوده، اما ضعف اقتصادی خانوارها به وضوح مشهود می‌باشد. در این محلات اگرچه ساخت‌وسازها با مجوز صورت گرفته، اما اکثریت اینبه در برابر حوادث طبیعی به شدت آسیب‌پذیر می‌باشند. محلات اسکان غیررسمی قدیمی: محلات سلمان آباد، اروج آباد، اسلام‌آباد، کاظم‌آباد، میر اشرف، سیدآباد، حسین‌آباد و پناه‌آباد؛ اکثریت ساکنین این محلات را مهاجرین شهرها و روستاهای اطراف تشکیل می‌دهند که عمدتاً در سال‌های قبل از ۱۳۸۰ شکل گرفته‌اند و پس از جدا شدن اردبیل از آذربایجان شرقی محلات

معیارها	زیرمعیارها
	تفریحی
تجاری	میزان دسترسی به مراکز تجاری عمده (فروشگاه‌های زنجیره‌ای، بازارچه‌ها و...)، میزان دسترسی به مراکز تجاری خرده فروشی، میزان دسترسی به انواع مغازه‌ها

منبع: (جمع‌بندی نگارندگان با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی)

• تکنیک VIKOR

تکنیک ویکور اولین بار توسط اپریکویچ در سال ۱۹۹۸ منظور حل مسائل تصمیم‌گیری چند معیاره و دستیابی به بهترین راه حل توافقی معرفی شد. به عبارتی این روش بر رتبه‌بندی و انتخاب مجموعه‌ای از گزینه‌ها و تعیین راه حل‌های سازگار برای مسئله‌ای با معیارهای متفاوت به کار برده می‌شود و به تصمیم‌گیرندگان کمک می‌کند تا به راه حل مطلوب جهت تصمیم‌گیری دست یابند (غفاری گیلانده و همکاران ۱۳۹۴:۹۸). این روش خصوصاً در شرایطی به کار می‌رود که تصمیم‌گیر قادر نیست که ترجیحاتش را در شروع طراحی سیستم بیان کند. در این روش تصمیم‌گیرنده نیازمند راه حلی است که این راه حل نزدیک‌ترین راه حل به راه حل ایده‌آل باشد. هم‌چنین در شرایطی که فرد تصمیم‌گیرنده قادر به شناسایی و بیان برتری‌های یک مسئله در زمان شروع و طراحی آن نیست، از این روش استفاده می‌شود (علی بخشی، ۱۳۹۳:۵۱). این روش مسائلی با معیارهای نامناسب و ناسازگار را ارزیابی می‌کند (Opricovic, 2011: 129). مراحل اجرای مدل ویکور به شرح زیر می‌باشد:

گام اول: تشکیل ماتریس تصمیم‌گیری

گام دوم: در این مرحله با استاندارد سازی داده‌ها، سعی می‌شود معیارها با ابعاد مختلف به معیارهای بعد تبدیل شوند و ماتریس F به صورت زیر شکل می‌گیرد.

$$f_{ij} = \begin{bmatrix} f_{i1} & \dots & f_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ f_{m1} & \dots & f_{mn} \end{bmatrix}$$

که ماتریس فوق با توجه به رابطه زیر استاندارد سازی شده است:

$$f_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m X_{ik}^2}}$$

در رابطه فوق، X_{ij} معرف وضعیت خدمات رفاه عمومی محلات هدف i (i=1,2,...,m) در رابطه با معیار (j=1,2,...,n) می‌باشد.

گام سوم: در این گام، وزن‌های (Wj) اختصاص یافته به هر معیار تعیین می‌شود؛ مجموع وزن‌ها باید به گونه‌ای باشد که رابطه زیر به دست آید.

$$\sum_j w_j = 1 \text{ و } 0 \leq w_j \leq 1$$

گام چهارم: تعیین بهترین و بدترین مقدار از میان مقادیر موجود برای هر معیار است؛

برای هر معیار، بهترین و بدترین هر یک از مقادیر در میان همه گزینه‌ها تعیین می‌شود، که به ترتیب f_j^+ و f_j^- نامیده می‌شود. مقادیر مذکور با توجه به رابطه زیر محاسبه می‌شود.

$$f_i^* = \max_j f_{ij}; \quad f_i^- = \min_j f_{ij}$$

نظری پاسخها در نظر گرفته شده لذا میانگین به دست آمده با عدد ۳ مقایسه گردیده است (بنابراین با توجه به جدول فوق بیشترین رضایت ساکنین مربوط به کاربری مذهبی با میانگین (۳/۴۱۸) که سطح متوسط به بالا را در برمی گیرد. کمترین رضایت نیز مربوط به خدمات فضای سبز با میانگین (۱/۳۶۶) خیلی ضعیف است. با توجه به اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه به جز شاخص مذهبی سایر شاخصهای مورد مطالعه در سطح محلات هدف کمتر از حد متوسط و در سطح ضعیف تا خیلی ضعیف قرار گرفته اند و در نتیجه میزان رضایت از خدمات رفاهی در پهنه های اسکان غیررسمی شهر اردبیل در وضعیت مطلوبی نمی باشد.

سطح بندی محلات اسکان غیررسمی شهر اردبیل به لحاظ خدمات رفاه عمومی در نظام کاربری اراضی شهری بر

اساس مدل VIKOR

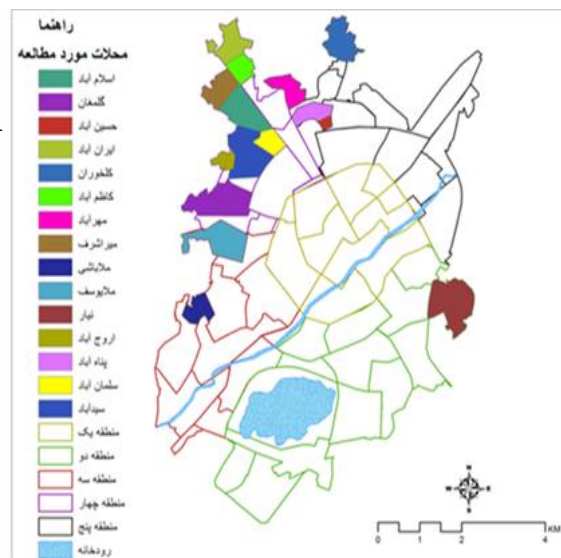
بعد از سنجش خدمات رفاه عمومی در نظام کاربری زمین در محلات هدف بر اساس طیف ۵ گزینه ای لیکرت به رتبه بندی این محلات بر اساس اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه اقدام گردیده است. برای تحقق این امر از مدل ویکور استفاده شده است. در پژوهش حاضر پس از طی مراحل محاسباتی مدل ویکور در نرم افزار Excel خروجی نهایی به دست آمده از این تکنیک در جدول (۲) و شکل (۳) قابل مشاهده است.

جدول ۲- رتبه بندی محلات هدف به لحاظ برخورداری از خدمات رفاه عمومی در نظام کاربری اراضی شهری بر اساس مدل VIKOR

رتبه	محلات اسکان غیررسمی	نتیجه مدل ویکور
۱	سلمان آباد	۰/۴۳۹
۲	کاظم آباد	۰/۵۳۳
۳	اسلام آباد	۰/۵۴۳
۴	میر اشرف	۰/۵۵۱
	پناه آباد	۰/۵۵۱
۵	نیار	۰/۶۲۰
۶	سیدآباد	۰/۶۷۴
۷	اروج آباد	۰/۷۱۴
۸	گلمغان	۰/۷۴۰
۹	حسین آباد	۰/۸۳۵
۱۰	ملاباشی	۰/۸۹۰
۱۱	ملا یوسف	۰/۹۴۰
۱۲	کلخوران	۰/۹۷۰
۱۳	مهرآباد	۰/۹۹۱
۱۴	ایران آباد (جین کندی)	۱

منبع: (محاسبات نگارندگان، ۱۴۰۰)

گسترش یافته و به سبب ضعف اقتصادی شان نتوانسته اند وارد چرخه اصلی اقتصادی شهر شوند. شرایط کالبدی این محلات در مقایسه با محلات دیگر اسکان غیررسمی بهتر ارزیابی می شود و ساختار اجتماعی این محلات دارای انسجام نسبی می باشد (مهندسین مشاور پارس آریان راود، ۱۳۹۲. اضافات نگارندگان، ۱۳۹۷). شکل (۱) موقعیت محلات مورد مطالعه را در شهر اردبیل نشان میدهد.

شکل ۱- موقعیت محلات اسکان غیررسمی در شهر اردبیل
منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

۳- نتایج

در بررسی وضعیت خدمات رفاه عمومی مناطق مختلف شهری می توان از شاخص های متعدد استفاده کرد. که توجه به سرانه های شهری در این زمینه به عنوان نمود عینی سطح برخورداری یا عدم برخورداری مناطق حائز اهمیت است. در این مرحله از پژوهش، با توجه به داده های حاصل از پرسشنامه، در راستای رسیدن به اهداف تحقیق، سکونتگاه های غیررسمی شهر اردبیل بر اساس تکنیک VIKOR سطح بندی شده و در قالب نقشه و جدول برای بازنمایی بهتر نشان داده شده است. شکل (۲) میانگین رضایت کلی مردم از میزان برخورداری از خدمات رفاه عمومی در سکونتگاه های غیررسمی شهر اردبیل را نشان می دهد.

شکل ۲- میانگین رضایت ساکنین از میزان برخورداری خدمات رفاه عمومی در سکونتگاه های غیررسمی شهر اردبیل

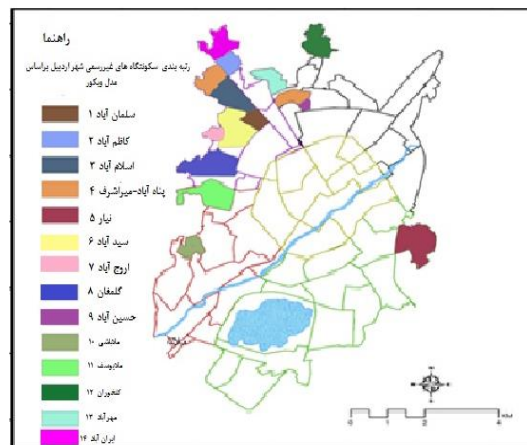

منبع: (یافته های مستخرج از پرسشنامه، ۱۴۰۰)

با توجه به اینکه از طیف ۵ گزینه ای لیکرت استفاده گردیده است و رتبه های ۱ تا ۵ به پاسخها اختصاص داده شد، عدد ۳ به عنوان میانه

مورد بررسی قرار گیرد. با استناد به مهم‌ترین شاخص‌های تأثیرگذار در این زمینه و با تکیه بر مطالعات میدانی و پس از پیاده سازی تکنیک ویکور به اولویت بندی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر اردبیل به لحاظ خدمات رفاه عمومی در نظام کاربری اراضی شهری اقدام گردید. نتایج مستخرج از تجزیه و تحلیل‌ها و مقایسه کاربری‌های خدمات رفاه عمومی حاکی از آن است که در سطح محلات هدف به جز کاربری مذهبی سایر کاربری‌های مورد مطالعه در سطح خیلی ضعیف تا ضعیف قرار گرفته‌اند و به لحاظ سرانه کاربری‌های عمومی شهری از وضعیت مطلوبی برخوردار نمی‌باشند و افراد ساکن در بیشتر این محلات برای دسترسی به برخی از کاربری‌ها از جمله ورزشی و تفریحی مجبورند به مرکز شهر مراجعه نمایند. یافته‌های پژوهش منعکس کننده آن است که بیشترین ضعف و نارسایی در بین شاخص‌های مورد مطالعه مربوط به کاربری های فضای سبز و همچنین ورزشی و تفریحی می‌باشد. لازم به ذکر است که در تمامی محلات هدف فقدان کاربری های مزبور به اندازه مکفی به عنوان مهم‌ترین نیاز مشترک ساکنین مطرح شده است. پس از تحلیل یافته‌ها در یک نتیجه‌گیری کلی، در پاسخ به سؤال پژوهش، با استفاده از مدل ویکور بالاترین رتبه به ترتیب به محله‌های سلمان آباد، کاظم آباد و اسلام آباد و پایین‌ترین رتبه به محله‌های ایران آباد - جین کندی و مهرآباد اختصاص دارد. محله ایران آباد در میان سکونتگاه‌های غیررسمی شهر اردبیل بیشترین کمبود را در زمینه کاربری‌های عمومی و خدماتی دارد. با نظر به مسائل پیش رو و با عنایت به نتایج حاصله از تحقیق در جهت محور عدالت فضایی پیشنهادت زیر مطرح می‌شود:

لزوم توجه به تعادل بخشی و عدالت فضایی در دستور کار مدیران شهری، طراحان طرح‌های جامع و تفصیلی و تصمیم گیران شهر واقع گردد؛ استفاده از روش‌ها و مدل‌های دیگر برای تعیین سطح توسعه یافتگی وضعیت خدمات رفاه عمومی شهری پهنه‌های اسکان غیررسمی شهر اردبیل جهت تطبیق با یافته‌های این پژوهش؛ در نظر گرفتن شعاع دسترسی مناسب برای خدمات با توجه به مقیاس عملکردی آن‌ها؛ لزوم بررسی تدقیق هر محله به صورت جداگانه و تلاش در جهت رفع کمبودها؛ توجه ویژه و رفع نقصان کاربری‌هایی چون کاربری فضای سبز، پارک محلی، ورزشی - تفریحی در تمامی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر اردبیل؛ اختصاص اراضی خالی و فاقد کاربری به کاربری‌های رفاهی در جهت رفع نیاز ساکنین؛ برای رسیدن به تعادل میان محلات هدف توانمندسازی محله ایران آباد - جین کندی به لحاظ کاربری‌های عمومی به ویژه کاربری آموزشی و بهداشتی در اولویت مداخله قرار گیرد.

شکل ۳- رتبه بندی محلات هدف به لحاظ برخورداری از خدمات رفاه عمومی در نظام کاربری اراضی شهری بر اساس مدل VIKOR

همان‌طور که در جدول (۲) ملاحظه می‌گردد طبق نتایج حاصله از مدل ویکور بالاترین رتبه به ترتیب به محله‌های سلمان آباد، کاظم آباد و اسلام آباد و پایین‌ترین رتبه به محله‌های ایران آباد (جین کندی) و مهر آباد اختصاص دارد. همچنین طبق این مدل محلات پناه آباد و میرآشرف با امتیاز (۰/۵۵۱) دارای رتبه‌های یکسان می‌باشند. بر اساس مشاهدات میدانی و اطلاعات به دست آمده از پرسش‌نامه از مهم‌ترین متغیرهای تأثیرگذاری مثبت برای محله سلمان آباد می‌توان به کاربری‌های بهداشتی - درمانی از جمله: خانه بهداشت، دندانپزشکی، مطب پزشکان، درمانگاه، واحد تزریقاتی و پانسمان و...، از لحاظ فرهنگی می‌توان به فرهنگسرای فجر، از لحاظ اداری استقرار شهرداری منطقه ۴ شهرداری اردبیل و بانک‌ها در این محله در مقایسه با سایر محلات هدف اشاره نمود. همچنین محلات (کاظم‌آباد، اسلام‌آباد، نیار) به لحاظ کاربری‌هایی همچون آموزشی، بهداشتی - درمانی، مذهبی، فرهنگی، آموزشی و فعالیت‌های تجاری خرده فروشی وضعیت بهتری نسبت به سایر محلات هدف دارد. در مقابل محلات ایران آباد و مهرآباد با مشکلات جدی در این زمینه مواجه‌اند. محله ایران آباد در میان سکونتگاه‌های غیررسمی شهر اردبیل بیشترین کمبود را در زمینه کاربری‌های عمومی و خدماتی دارد.

۴- نتیجه گیری

نابرابری در دسترسی به خدمات شهری و عدم تعادل در توزیع و پراکنش فضایی کاربری‌های عمومی شهری از مشکلات کشورهای جهان سوم است. هدف عدالت فضایی توزیع عادلانه خدمات و امکانات شهری جهت رسیدن به جامعه‌ای متوازن است. با توجه به اینکه یکی از اصول توسعه پایدار، اصل برابری می‌باشد، لذا توزیع متعادل خدمات شهری و رعایت اصل عدالت فضایی امری مهم می‌باشد. دستیابی به شناختی جامع از وضعیت خدمات رفاه عمومی می‌تواند نقاط قوت و ضعف مناطق را مشخص نموده و فرآیند برنامه‌ریزی برای ساماندهی را تسهیل نماید. در همین راستا در پژوهش حاضر سعی گردیده تا با استفاده از مشاهدات میدانی و با بهره‌گیری از پرسش‌نامه وضعیت خدمات رفاه عمومی در سطح سکونتگاه‌های غیررسمی شهر اردبیل که به عنوان مسئله‌دارترین محلات فراروی توسعه پایدار شهری می‌باشند

منابع

- امیری، م. ۱۳۸۹. تصمیم گیری گروهی برای انتخاب ابزار ماشین با استفاده از روش ویکور فازی، مطالعات مدیریت صنعتی؛ سال ۶، شماره ۱۶، صص ۱۶۶-۸۸.
- امینی نژاد، غ.؛ یزدان پناه، ع؛ بهرامیان، ح. ۱۳۹۷. سنجش میزان رضایت مندی از خدمات رفاه عمومی در نظام کاربری اراضی شهر بندر دیر استان بوشهر، صص ۱۰۸-۹۱.
- امان پور، س؛ ملکی، س؛ حسینی، نبی الله. ۱۳۹۵. تحلیلی بر توزیع خدمات شهری در کلان شهر اهواز از منظر عدالت فضایی، دوفصلنامه پژوهش بوم شناسی شهری، سال هفتم، شماره ۲، صص ۱۱۲-۹۹.
- پوراحمد، ا و همکاران. ۱۳۹۳. بررسی و ارزیابی کاربری اراضی شهری کاشان از منظر عدالت اجتماعی، فصلنامه آمایش سرزمین، دوره ۶، شماره ۴، صص ۲۰۸-۱۷۹.
- حاتمی نژاد، ح و همکاران. ۱۳۹۰. بررسی و تحلیل وضعیت عدالت اجتماعی در ساختار فضایی شهر سنندج، فصلنامه آرمان شهر، شماره ۷، صص ۱۳۰-۱۱۲.
- علی بخشی، آ. ۱۳۹۳. سنجش توسعه یافتگی شهرستان های استان خوزستان با استفاده از روش کپ لند، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی
- غفاری گیلانده، ع؛ فیروزی مجنده، ا؛ حسینی، س.م؛ خاوریان گرمسیر، ا. ر. ۱۳۹۴. بررسی و اولویت بندی شهرستان های استان اردبیل از لحاظ زیرساخت ها و جاذبه های گردشگری، فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی، سال ۴، شماره ۱۶، صص ۱۰۴-۹۳.
- کاشفی دوست، دیمین؛ حاجی نژاد، ع. ۱۳۹۴. ارزیابی کاربری اراضی شهری با رویکرد توسعه پایدار (مورد مطالعه: پیرانشهر)، مجله آمایش سرزمین، دوره ۷، شماره ۱، صص ۹۴-۷۱.
- مهندسین مشاور پارس آریان راود (۱۳۹۲). طرح توانمندسازی سکونتگاه های غیررسمی اردبیل، شهرداری اردبیل.
- مشیری، س.ر؛ ملکی نظام آباد، رسول. ۱۳۹۰. تحلیلی بر برنامه ریزی کاربری اراضی با تاکید بر توسعه پایدار شهری، نمونه موردی شهر میاندوآب، جغرافیا، صص ۸۷-۷۳.
- Chapin, Francis Stuart, 1972 Urban Land Use Planning. Second Edition, University of Ill Inois
- Dixon J. and Ramutsindela, M. 2006. Urban resettlement and environmental justice in Cape Town, Cities, 23(2), 129-139
- Martinez, J. 2009. The use of GIS and Indicators to Monitor Intra-Urban Inequalities: A Case Study in Rosario, Argentina, Habitat International, Vol. 33, No. 1, Pp. 387- 396.
- Mitchel G. and Norman P. 2012. Longitudinal environmental justice analysis: Co-evolution of environmental quality and deprivation in England, 1960-2007, Geoforum, 43:44-57
- Opricovic, S. .2011. Fuzzy VIKOR with an application to water resources planning. Expert Systems with Applications, 38(10), 12983-12990

Investigating the status of access to public welfare services in the urban land use system (Case study of informal settlements in Ardabil)

Zhila Farzaneh sadat zaranji¹ , Mohammad Hassan yazdani^{2*}

1- PhD student in Geography and Urban Planning, Faculty of Social Sciences, University Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran

2* - Professor, Department of Geography and Urban Planning, Faculty of Social Sciences, University Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran

*Email Address : yazdani@uma.ac.ir

Abstract

Introduction

One of the consequences of accelerated urbanization is the imbalance and inequality of land uses in cities and between urban areas and districts. This inequality will lead to citizens' dissatisfaction with their lives and will lead to negative social consequences and complex spatial problems; Therefore, the use of municipal services is one of the principles of measuring the welfare of citizens. The rapid physical expansion of Ardabil in recent years due to its transformation into the center of the province on the one hand and the increase in urban population on the other hand, has created many problems for the city. The most important of these issues is the growth of the urban population beyond the implementation of urban development plans and spatio-social imbalance. This has caused the use of urban lands in this city to appear disproportionate and undesirable, and the structure and appearance of city in a way indicates disproportion and homogeneity in important urban uses; This has led to some neighborhoods and areas of city being in a better position in terms of access to services and some urban areas that are also at a high level in terms of population, in terms of distribution of services; This issue reaches its peak in the informal settlements of Ardabil city; Therefore, this study aims to analyze and rank the informal settlements in Ardabil by using the effective uses of public welfare services to identify the level of target neighborhoods in this area and strategies to achieve the desired status of municipal services in this city. to be presented. In this regard, in order to answer the question, what is the situation of informal settlements (15 neighborhoods) in Ardabil in terms of access to public welfare service indicators? The VIKOR technique is used.

Methodology

The present research is descriptive-analytical in terms of method and applied in terms of purpose. It is a method of collecting documentary and field information and is considered as a quantitative research. The statistical population of the study is consistent with informal settlements in Ardabil, which according to the plans made in 1392, had 95,352 people, based on Cochran's formula, 382 people were selected as a sample. In order to increase the accuracy of work, 450 questionnaires (30 questionnaires for each neighborhood) were distributed and completed among the residents by random sampling method. Finally, the raw data table is indexed to be processed by VIKOR decision-making technique. Shannon entropy method was used to weight the indicators during the mentioned technique. To measure the current status of public welfare services in urban land use Target areas have been used by 7 effective indicators (educational, green space, cultural, religious, health-medical, sports-recreational, commercial). It should be noted that validity of questionnaire was confirmed using the opinion of professors and its reliability was obtained by Cronbach's alpha method of 0.814. The variables . also were evaluated using a five-point Likert scale. In the next step, the neighborhoods were leveled using the VIKOR technique and ArcGIS software was used to display it on the map. The Vikor technique was first introduced by Apricovich in 1998 to solve multi-criteria decision-making problems and achieve the best agreement. In other words, this method is used to rank and select a set of options and determine compatible solutions to a problem with different criteria and helps decision makers to reach the desired solution for decision making. This method is used especially in situations where the decision maker is not able to express his preferences at beginning of system design. In this method, the decision maker needs a solution that is the closest solution to the ideal solution. This method is used when the decision maker is not able to identify and express the advantages of an issue

at the time of its initiation and design, which evaluates issues with inappropriate and incompatible criteria.

Conclusion

According to the results of the Vikor model, the highest rank belongs to Salmanabad, Kazem Abad and Islam Abad neighborhoods, respectively, and the lowest rank belongs to Iranabad (Jane Kennedy) and Mehrabad neighborhoods. Also, according to this model, the neighborhoods of Panhabad and Mirasharf have the same ranks with a score (0.555). Based on field observations and information obtained from the questionnaire, one of the most important variables with a positive impact on Salmanabad neighborhood can be health-health uses such as: health house, dentistry, doctors' office, clinic, injection and dressing unit, etc., from Culturally, we can mention the Fajr Cultural Center, administratively, the establishment of the municipality of District 4 of Ardabil city and the banks in this neighborhood in comparison with other target neighborhoods. Also, the neighborhoods (Kazemabad, Islamabad, Neyar) are in a better situation than other target neighborhoods in terms of applications such as educational, health, religious, cultural, educational and retail business activities. In contrast, Iranabad and Mehrabad neighborhoods face serious problems in this regard. Iranabad neighborhood has the most shortage of informal settlements in Ardabil in terms of public and service uses.

Keywords

Public welfare services; Land use; VIKOR; Informal neighborhoods of Ardabil